

درس تاریخ معماری منظر

۴- منظر پردازی در جهان اسلام

باغ سازی ایران - اسلام (باغ ایران بخش سوم)

دکتر لادن اعتضادی

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده معماری و شهرسازی

گروه معماری منظر

بهار ۱۴۰۰

نسبت باغ ایران به باشهر ایران

یکی شارستان سازم ايدر فراخ همه گلشن و باغ و ايوان و کاخ

www.tarikhomemari.ir

پیشینهء تاریخ همجواری باغ با شهر و همنشینه شهر با باغ در ایران

اصولاً شهرهای تاریخی ایران

غالباً محیطهای سرسبز باغستانها را در پیرامون خود و تک باغهای منفرد را در داخل شهر داشته‌اند.

نیز

حیاطهای خانه‌ها را که به سان باغی کوچک، سبزه و آب را به داخل فضاها می‌کشانده‌اند، از

دیرباز در مسکن شهری ایرانی داریم.

از این رو

هر شهر تاریخی ایرانی را می‌توان یک «شهر-باغ» نامید

و حالت همنشینی با باغ پدیده‌ای استثنایی و مخصوص چند شهر نبوده‌است.

این که برخی محققان فقط بعضی از شهرهای ایرانی را به صفت داشتن محیطی پرباغ ستوده‌اند

نادرست به نظر می‌رسد.

همینطور است، کاربرد اصطلاح «باغشهر» برای این شهرها، زیرا «باغشهر» اصطلاحی مبتنی بر نظریه

وبرنامه و مختص شهرک‌های مدرن بعد از انقلاب صنعتی است و سنخیتی با شهرهای تاریخی ایرانی

که بعضاً پایتخت‌های بزرگ بوده‌اند، ندارد.

در ایران «شهر به سان باغ» داریم که نمونهٔ منحصر به فرد آن اصفهان صفوی است که با طرح

قبلی و خواست ایجاد شهری همچون یک باغ بزرگ احداث شده است.

پیشینه «شهر به سان باغ»

- نخستین شهر ایرانی طبق اساطیر « وَرَجَمَكَرد » است: یک شار- باغ بزرگ به صورت چهاربخشی با آب و گیاه و تمام موجودات زنده روی زمین برای استقرار قوم تحت فرمان جمشید شاه، که توسط خود او بر طبق الگویی که از سوی اهورامزدا به او الهام می شود طرح می گردد. (نخستین نمونه از بهشت آرمانی ایرانیان). مرجع: ونیداد و شاهنامه.

- کورش خواسته اش ساختن شهری با کاخ ها و باغ های بسیار بوده است.
(آرمان شهر به سان بهشت که با باغ ها عینیت می یابد).

- شاه عباس صفوی در طرح توسعه اصفهان شهری نو پدید آورد پر از باغ و با «ساختار باغ»، اصفهان صفوی بواقع شهری بود «به سان باغ».

(اصفهان صفوی تعیین آرمان دیرینه ایرانی)

* گویی خاطره جمعی ایرانیان از عهد باستان در دوره صفوی صورت عینی به خود می گیرد و پایتخت شاهنشاهی ایران شهری می شود که توصیف شاهنامه ای زیر بر آن صدق می کند:

یکی شهر دید اندر آن دژ فراخ   پر از باغ و میدان و ایوان و کاخ

باغ ایرانی و نسبت آن با آبادی

در دوران تاریخی

شهرهای تاریخی ایران، غالباً از یک یا چند سو با باغستان‌ها همجوار بوده‌اند.

این باغستان‌ها مرکب از انبوهی باغ همجوار با کوچه‌باغ‌های زیبا (نمونه آن محله قصردشت شیراز) در رابطه با معیشت مبتنی بر کشاورزی ایران که تا قبل از اصلاحات ارضی صورتی غالب داشت. پدید آمده بودند.

مالکان زمین و آب یا اربابان غالباً در داخل شهرها زندگی می‌کردند و با حفر قنات به آبادی زمین‌های بایر اشتغال داشتند. غالباً مالکان در آبادی‌های خود باغ‌سازی و باغداری داشته‌اند.

باغ‌سازی اربابان یا حاکمان در آبادی‌های کشاورزی (روستا)، به قصد تفرج چهارفصل و نیز بیلاق تابستانی بوده و مهمتر از همه، محل اقامت‌های کوتاه و بلند ارباب برای سرکشی به مزارع و مدیریت املاک کشاورزی‌اش بوده‌است.

غالب این باغ‌ها در میان املاک زراعی و با فاصله دور یا نزدیک از شهرها بودند. که به عنوان حلقه اتصال اقتصاد کشاورزی روستا(ده) با شهر نقش مهمی بازی می‌کردند، نقشی فراتر از نقش تفرجگاهی باغ: نقش مرکز مدیریت املاک و ارتباط مالکان با تجار شهری.

مالکان در زمین‌های حاصلخیز همجوار با شهر نیز، باغ‌ها و باغچه‌ها و خانه - باغ‌هایی می‌ساختند تا بتوانند محصولات باغی خود را سریعتر به شهر برسانند. این باغ‌ها معمولاً در بخشی از پیرامون شهر احداث می‌شدند که زمین و آب مناسب بود و نیز محیط باغستان می‌توانست جلو بادهای نامناسب را به شهر بگیرد و تنظیم‌کننده شرایط اقلیمی محیط شهر باشد.

باغستان‌های همجوار شهرها به طرز چشمگیری در تنظیم اکوسیستم شهری تأثیر داشتند.

باغ‌های همجوار شهرها

• در تمام دوران تاریخی تا پیش از تخریب باروی شهرها ورشد بی رویه شهرنشینی در ایران معاصر،

همچنان حضور سبز باغ‌های همجوار، تنظیم‌کننده اکوسیستم شهرها بوده است.

• این مجموعه باغ‌ها صورتی ترکیبی داشتند: شامل باغ‌های طراحی شده و باغ‌های نظام باغ‌داری در مقیاس‌های کوچک و بزرگ، و «خانه - باغ»ها که محله‌ای وسیع و سبز را همراه با کوچه باغ‌های دل‌انگیز در جوار شهر شکل می‌دادند.

• با تخریب حصار شهرها غالب این باغ‌ها تفکیک شده یا به خانه - باغ‌های اعیان شهری و یا به خانه‌های مسکونی کوچک حاشیه شهر تبدیل شدند.

• باغ‌های حکومتی بعضاً در بین این باغ‌ها و برخی در داخل شهر بوده‌اند.

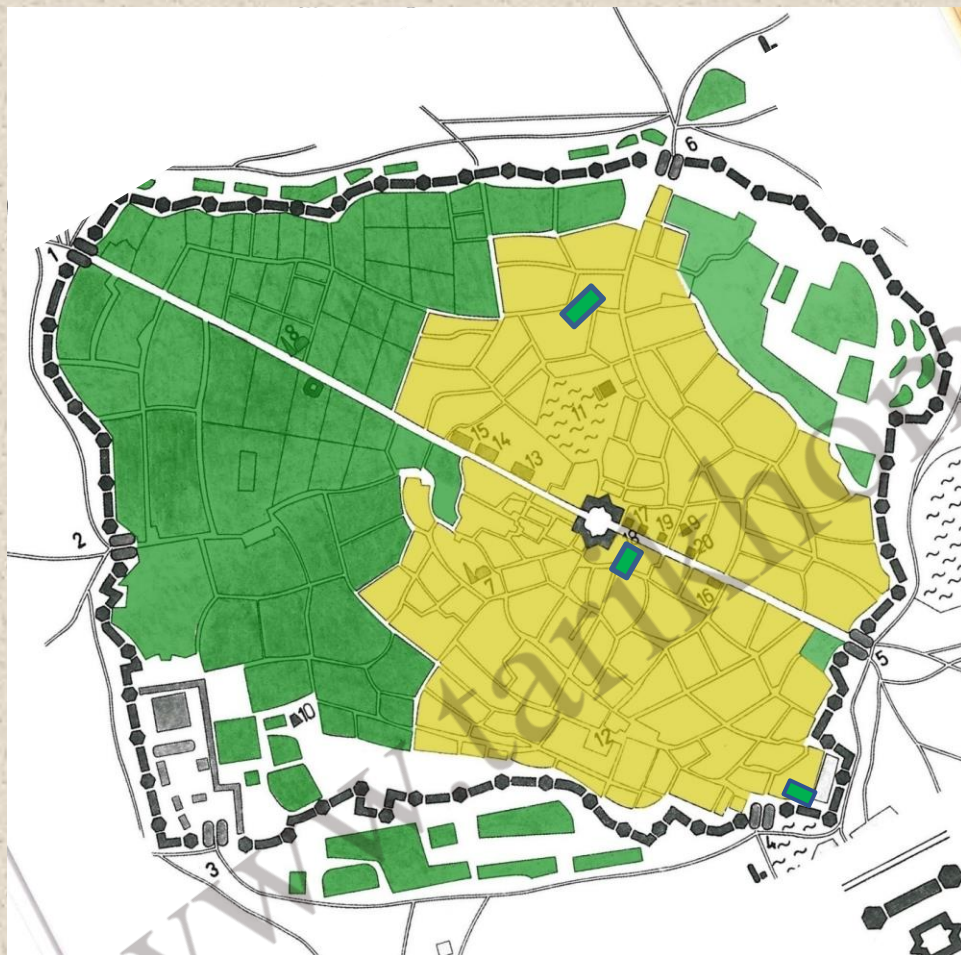
• بحث در موضوع چرایی وجود باغ‌های همجوار شهر در ایران، نیازمند تحقیق و تحلیلی تفصیلی است.

معرفی چند نمونه از شهرهاک همجوار با باغها

www.tarikhomemari.ir

مشهد صفوی تا قاجار

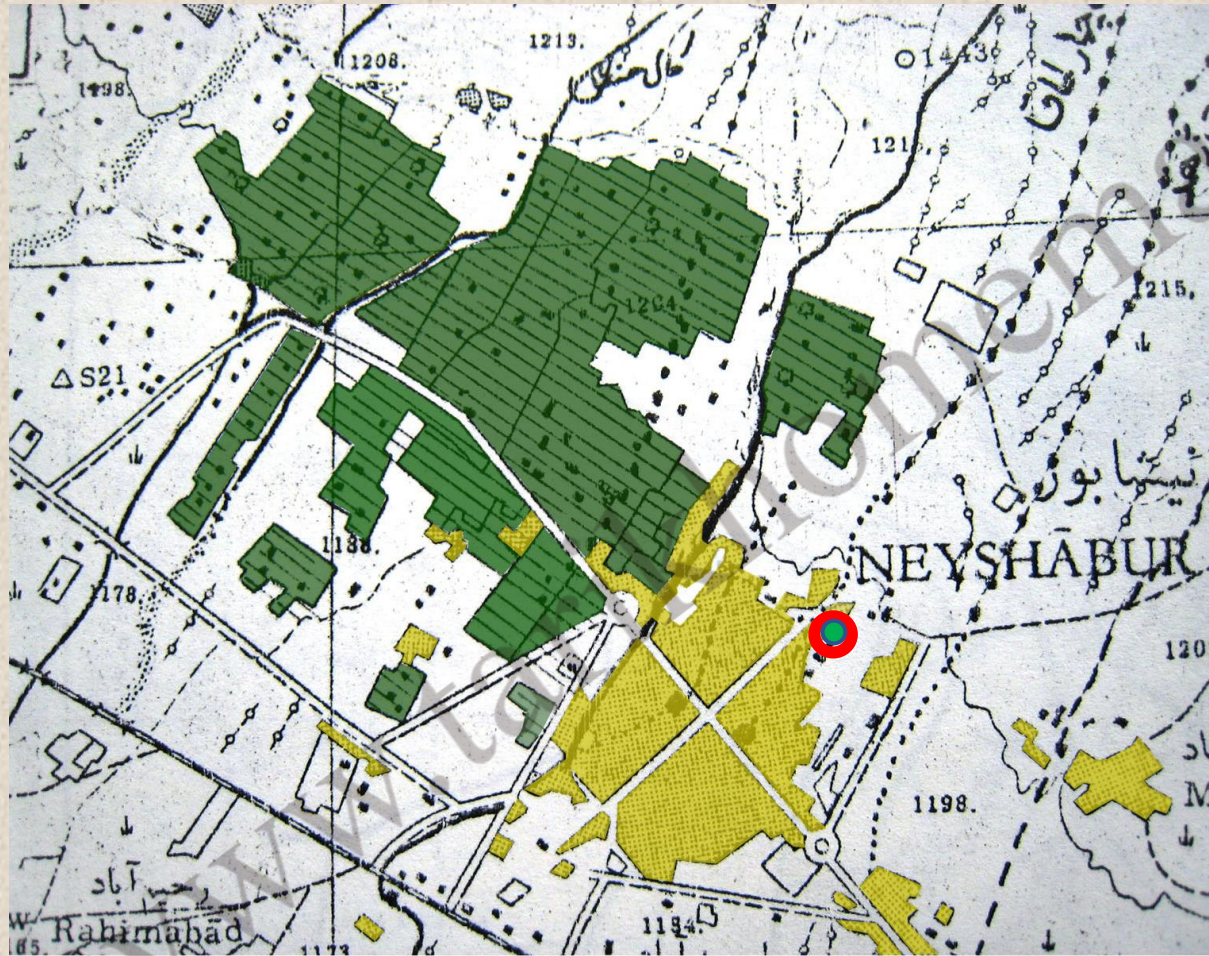
نقشه از: لادن اعتضادی، بر مبنای نقشه خانیکف

محله بالاخیابان در غرب شهر، پیش از حصار طهماسبی محله باغ‌های جوار شهر بوده که با کشیدن حصار این باغ‌ها در داخل شهر قرار می‌گیرند.

هسته پیدایش شهر مشهد، خود باغی بوده از آن حمیدبن قحطبه حاکم نوغان و در روستای سناباد که حضرت رضا(ع) در آن باغ دفن می‌شوند و شهر مشهد در پیرامون این باغ شکل می‌گیرد. این باغ در واقع پیش‌آیند شهر مشهد است. در دوره قاجار، باغ‌هایی در کنار درواز قدیم بالاخیابان و باغ مؤیدالدوله در غرب و باغ مستشارالملک در جنوب و باغ سید رضاقلی در دروازه عیدگاه و باغ حسنخانی در کنار دروازه پایین خیابان از باغ‌های معروف مشهد بودند که امروزه اثری از آن‌ها نیست. مهم‌ترین باغ مشهد، «چارباغ» شاه‌رخ (تیموری) بوده که تازمان قاجار همچنان باغ حکومتی و در داخل شهر بوده است.

نیشابور قاجاری

در نیشابور همجواری باغ‌ها با شهر در وسعتی بیش از وسعت شهر، در حد چند محله با بافتی از باغ و کوچه باغ‌ها در نقشه ۱۳۳۵ دیده می‌شود.

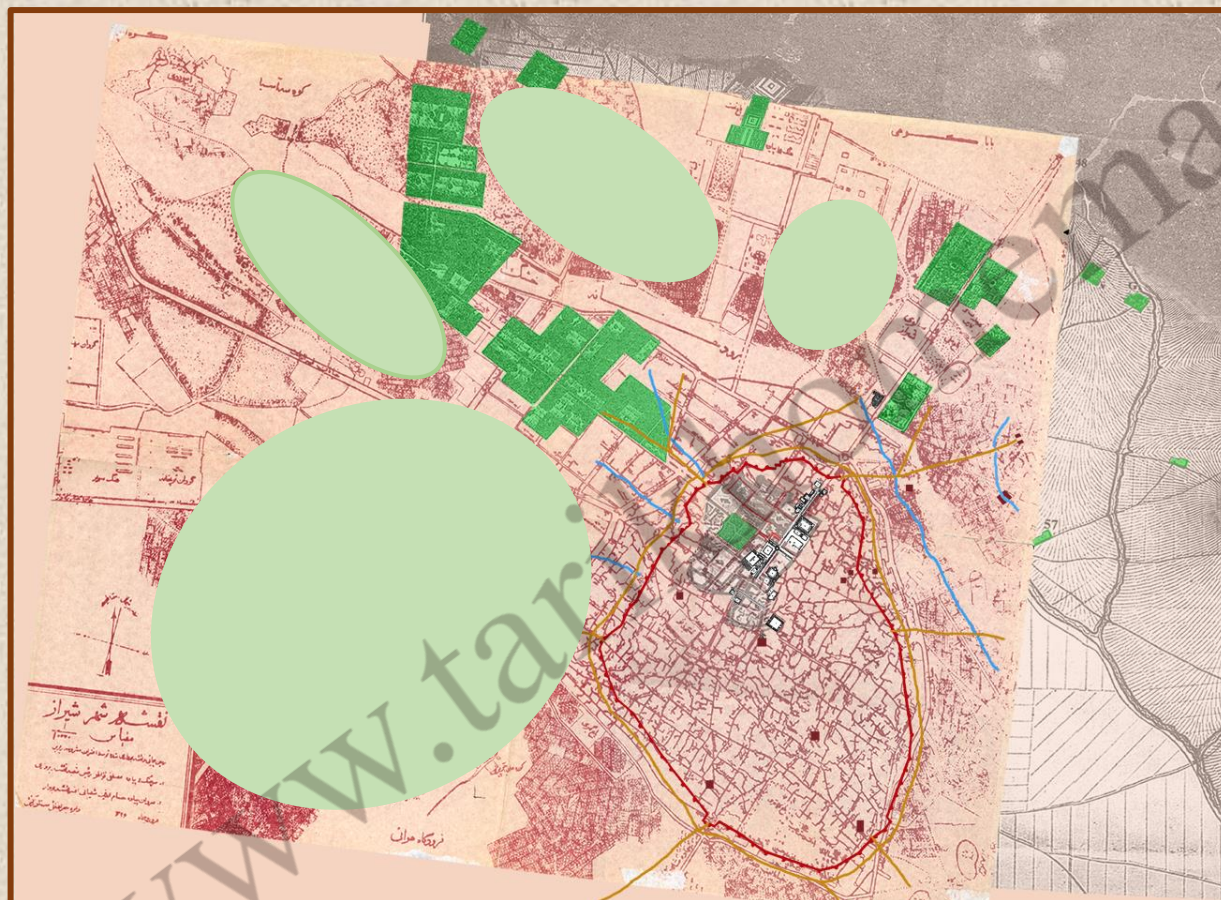
تنها یک باغ داخل شهر باغ دیوانخانه در نزدیک دروازه ارگ در شمال شرقی شهر بوده است.

محل «باغ دیوانخانه» در کنار دروازه شمالی شهر با لکه سبز مشخص شده است.

نقشه از: لادن اعتضادی بر مبنای نقشه ۱۳۳۵ سازمان نقشه برداری

شیراز قاجاری

لکه‌های سبز نشان
دهنده باغستان‌های
شیراز هستند.

عمده باغ‌های مشهور و
تاریخی جوار شهر، در
شمال و شمال شرقی
هنوز باقی هستند.
گویا بعضی از آنها
ریشه در دوران
تیموری دارند.
داخل حصار چند باغ
بوده که تنها یک
مورد «باغ نظر» در
نقشه مشخص است.

نقشه: اقتباس با افزوده‌ها از نقشه‌ی علی علایی توسط لادن اعتضادی

برخے شہرہا کے دوران اسلامے ہمجاوار با باغ ہا

کاشان و منطقهٔ فین

اصفہان سلجوقی

شیراز سلجوقی و تیموری

مشہد تیموری تا قاجاری

ہرات تیموری

سمرقند تیموری

نوغان توس (سده دوم و سوم ہجری)

تبریز تیموری تا قاجاری

قزوین سلجوقی

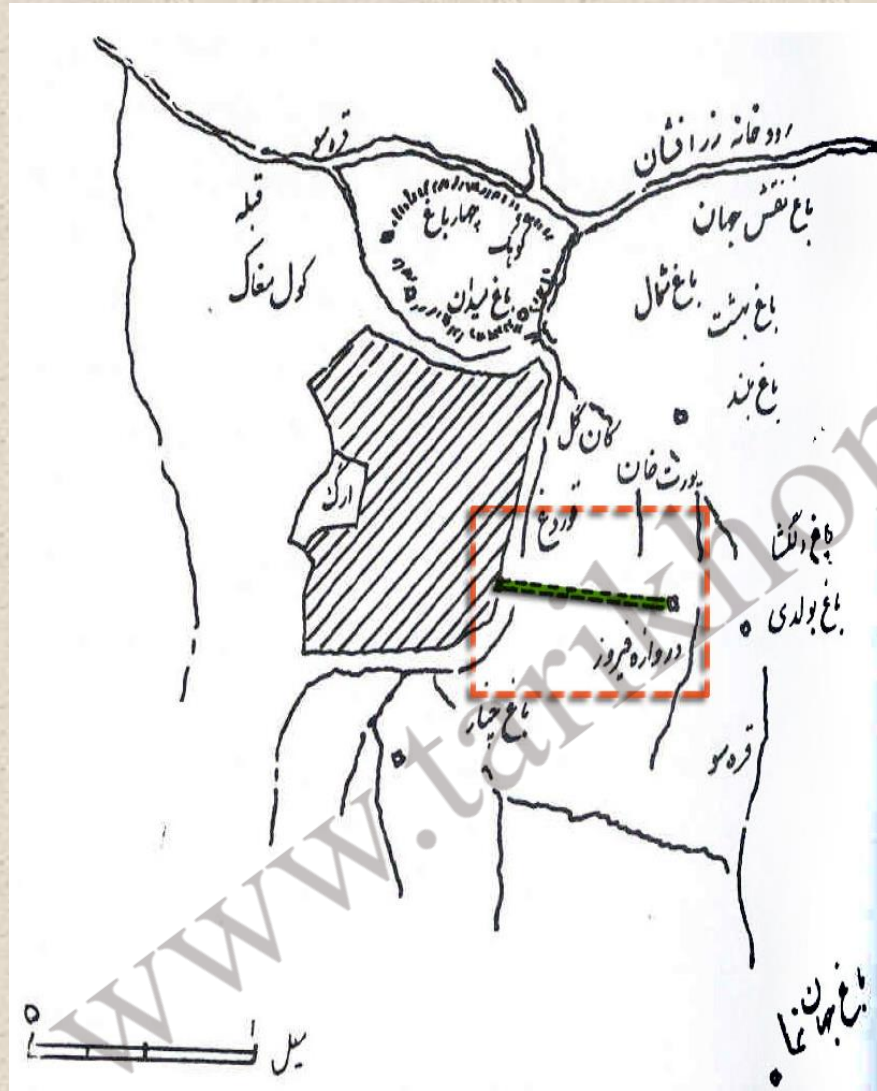
بروجرد قاجاری

نیشابور قاجاری و پیشتر

و ... بروجرد قاجاری و .....

سمرقند تیموری

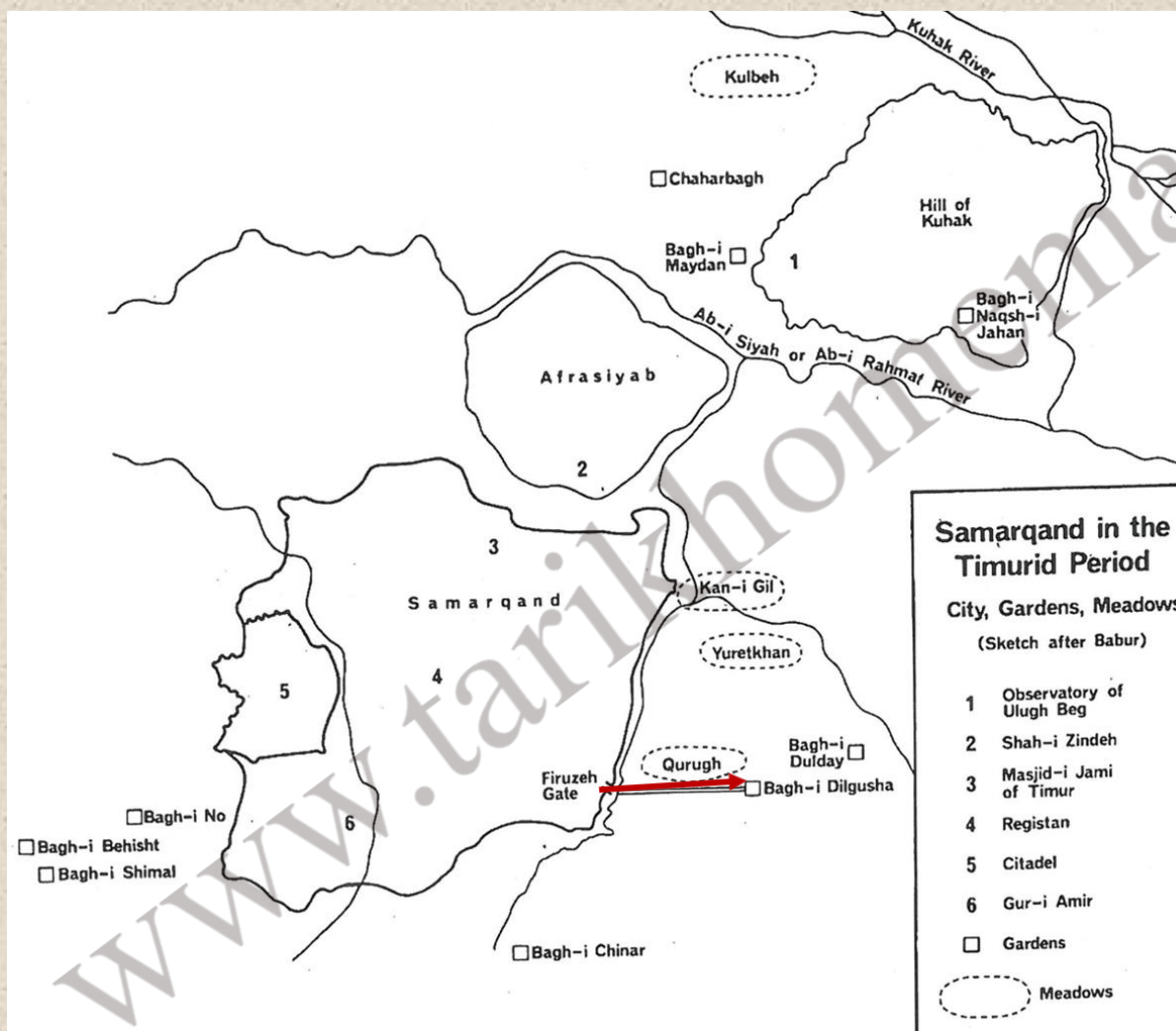
مصداقی از یک شهر موجود داخل حصار قدیمی و باغ‌هایی است که تیمور در جوار و بیرون حصار آن ساخت.

باغ‌های عمدتاً سلطنتی و اشرافی در محدوده شمال و شرق حصار شهر به همت تیمور و کارگزارانش احداث شدند.

برخی از محققان، سمرقند و هرات را به این مناسبت «باغشهر» نامیده‌اند. در مقاله «مغالطه باغشهر» این نام‌گذاری را نادرست دانسته‌ایم.

در نقشه نام فارسی باغ‌ها نشان از گسترش باغ‌سازی ایرانی به سرزمین و رارودان است.

سمرقند تیموری از کتاب پتروچولی

خیابان قُرقُ به سوی باغ دلگشا در نقشه با فلش سرخ مشخص شده است. این خیابان مصداقی از امتداد خیابان باغ در بیرون است و از نمونه‌های اولیه حضور مسیر گردشگاهی «خیابان» در بیرون باغ و نزدیک شهر است.

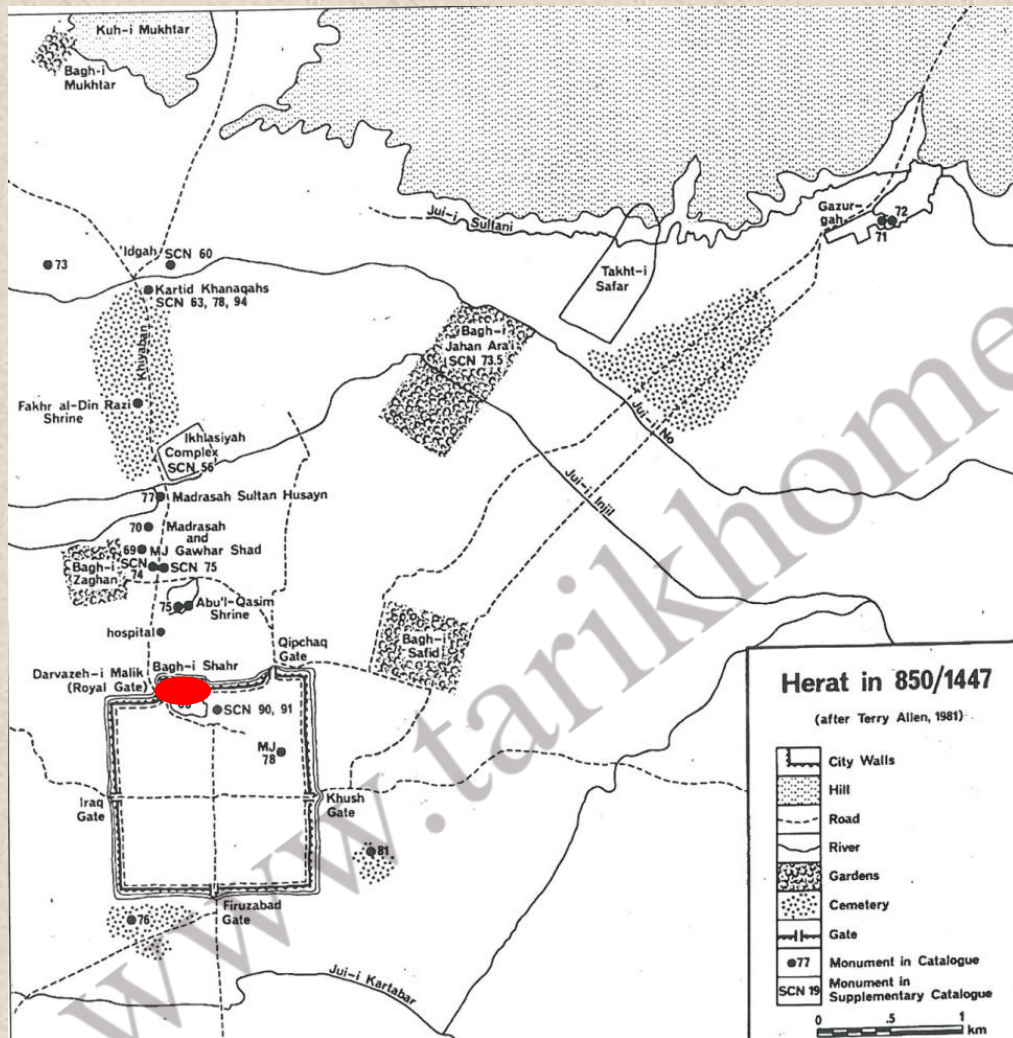
این خیابان باغ سلطنتی را به شهر متصل می‌کرده است.

(نمونه دیگر خیابان مصلای شیراز است.)

مرجع نقشه: پتروچولی و دیگران

هرات تیموری، باغ‌های همجوار و باغ شهر هرات

مرجع نقشه: کتاب باغ‌های اسلامی پتروچولی و دیگران

هرات مصداق شهری کهن با باغ‌هایی که در دوران اسلامی در جوار آن احداث شدند.

باغ‌های جوار شهر در شمال و شرق و «باغ شهر» که یک باغ سلطنتی بوده در نزدیک دروازه شمالی با لکه سرخ نشان داده شده‌است.

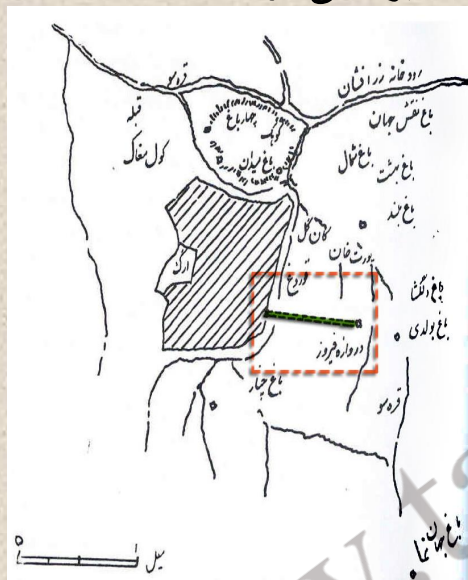
برخی منابع ایرانی بر اثر درست نخواندن این نام و عدم تحقیق در منابع، «باغ شهر» هرات را که نام یک باغ است، «باغشهر» هرات خوانده و آن را صفت شهر هرات دانسته‌اند.

بر اثر این اشتباه، بارها مطرح شده که در منابع تیموری از «باغشهر» هرات نامبرده شده!

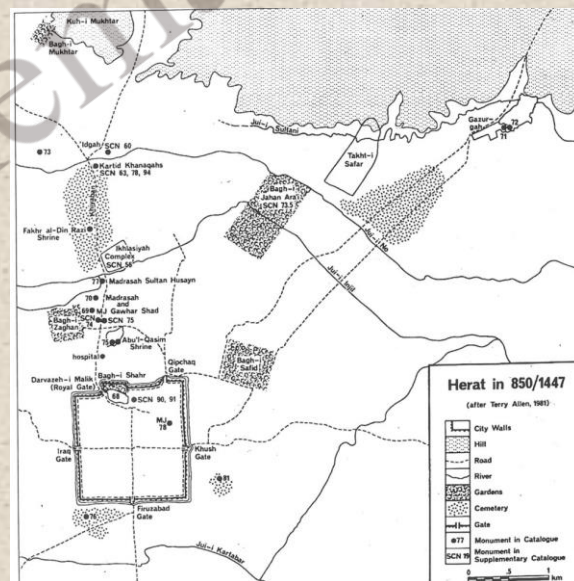
نسبت شهر و باغ

(بر اساس تفسیر دقیق توصیفات جهانگردان اروپایی در دوره تیموری و صفوی)
هرات و سمرقند و سایر شهرها چون کاشان و شیراز و اصفهان (پیش از صفوی) شهرهایی همجوار و تقریباً احاطه شده با باغها در بیرون حصارشان بوده‌اند و توصیف جهانگردان چنین است که پیش از رسیدن به شهر از محیطی پر از دار و درخت و جنگل مانند یا بیشه گونه عبور می‌کرده‌اند.

**برخی محققان چنان راه را
اشتباه رفته‌اند که اصفهان
صفوی را الگوبرداری از
هرات تیموری دانسته‌اند!**

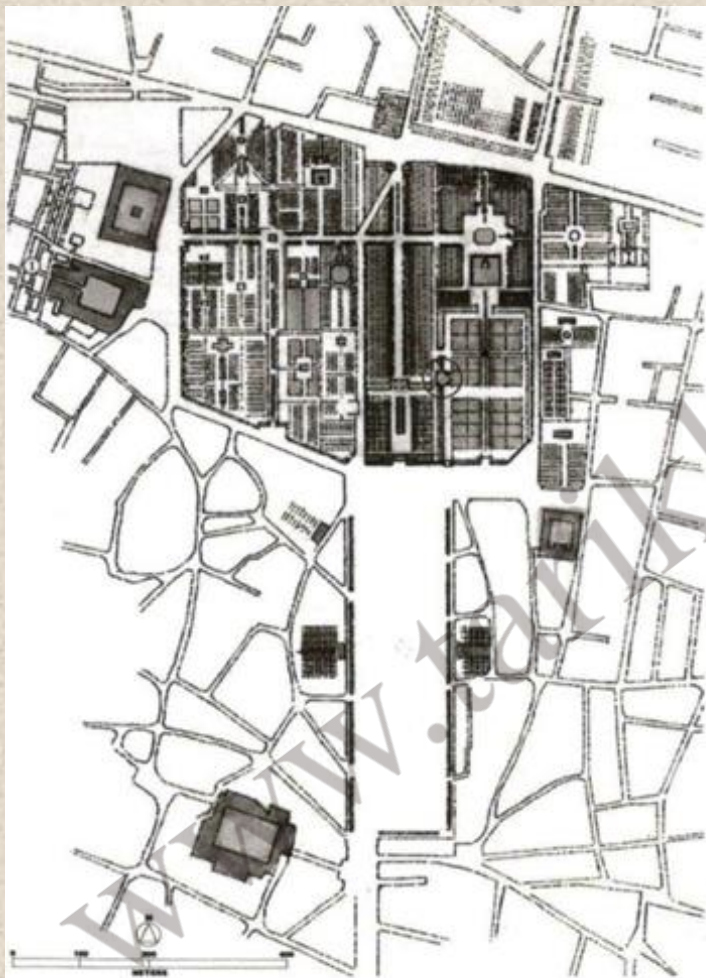
برای مستندات این مبحث
نک: مغالطه باغشهر / لادن
اعتضادی / صفه

این شهرها چون اصفهان صفوی ساختار باغ نداشته و باغها عمدتاً بیرون حصارشان بوده‌اند. در این میان فقط اصفهان صفوی است که باغهایش درون شهر و شهر همچون باغی عظیم بوده‌است.
نخستین بار محققان اروپایی (ایتالیایی) معاصر در تفسیر توصیفات جهانگردان، اصطلاح «باغشهر» را برای این شهرها به کار بردند و سپس نویسندگان ایرانی هم به آنان تاسی کرده و این اصطلاح را رواج دادند.
متأسفانه ایرانیان، حتی باغ شهر هرات را در متون تیموری «باغشهر» هرات خوانده و به آن استناد کرده‌اند.

قزوین صفوی

و دولتخانه آن در محل باغ‌های پیرامون شهر
دوران سلجوقی که منضم به شهر می‌شود.

قزوین نمونه اولیه «شهر - باغ» های صفوی یا شهری با دولتخانه‌ای به سان باغی بزرگ است. قزوین نطفه فکری بود که در اصفهان به تکامل رسید و شهری به سان باغ شکل گرفت. قزوین خیابانی چون چارباغ اصفهان و ساختار شهری چون باغ نداشت، اما شهری بود برخلاف نمونه‌های پیشین که در داخل حصار یک محله عظیم از باغ‌های حکومتی آن را به شهری سبز مبدل کرده بود.

نقشه تصویری از قزوین و باغ‌های دولتخانه آن و میدان مقابل باغ عمارت عالی قاپو که امروزه با نام خیابان سی متری آن را اولین خیابان در شهرهای ایرانی می‌دانند، اما مورد شک محققان است.

فضای این مکان، از نظر تناسبات طول و عرض و موقعیت مکانی، بیشتر به میدانی مقابل کاخ شبیه است تا یک خیابان طویل چون چارباغ.

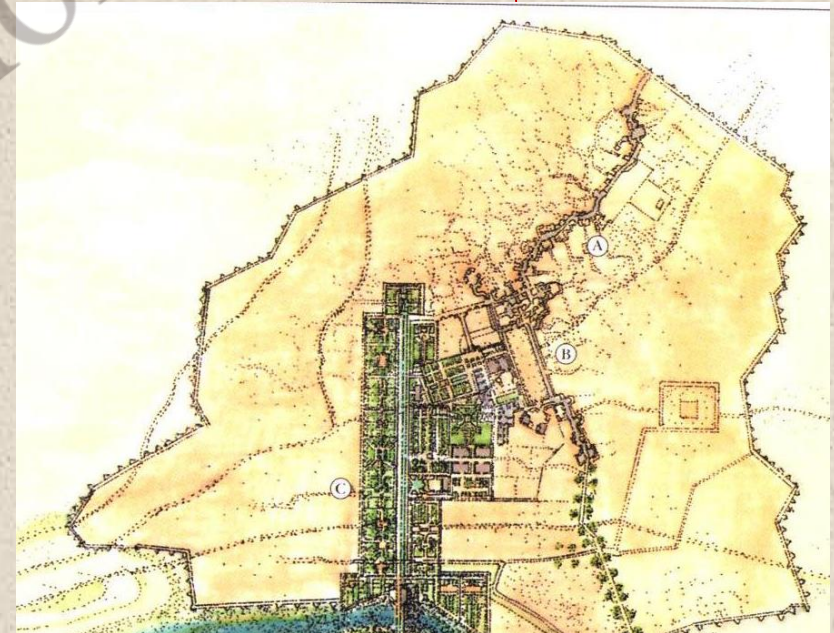
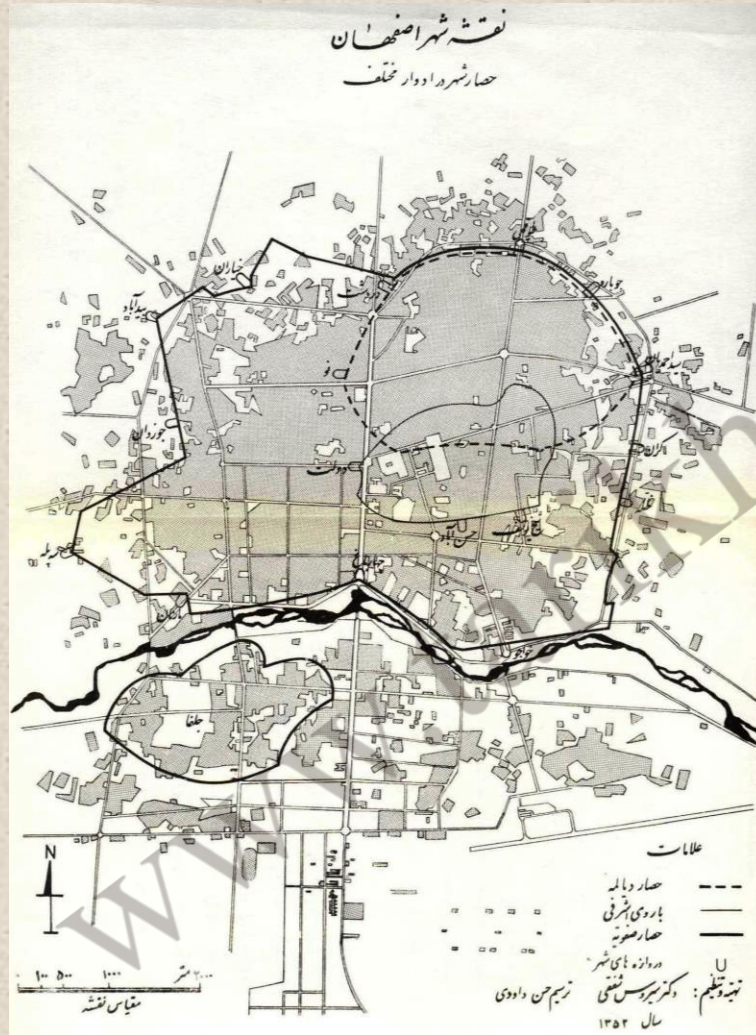

از همزیستی شهر ایران با باغ تا شهر به سان باغ

اصفهان صفوک

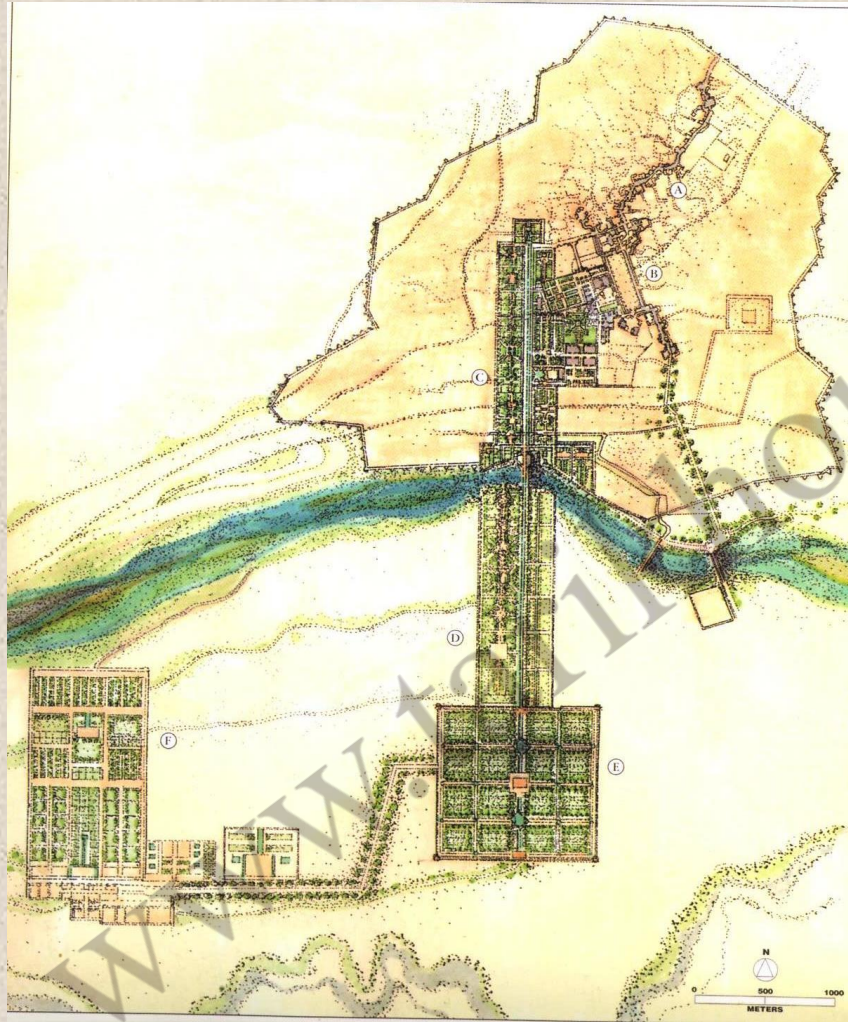
طرح توسعه این شهر در محل باغ‌های سلجوقی و مبتنی بر ساختار باغ بوده است.

ستون فقرات طرح توسعه شهر خیابان «چار باغ»، و حلقه اتصال شهر جدید و دولتخانه با شهر قدیم میدان نقش جهان است.

اصفهان صفوی

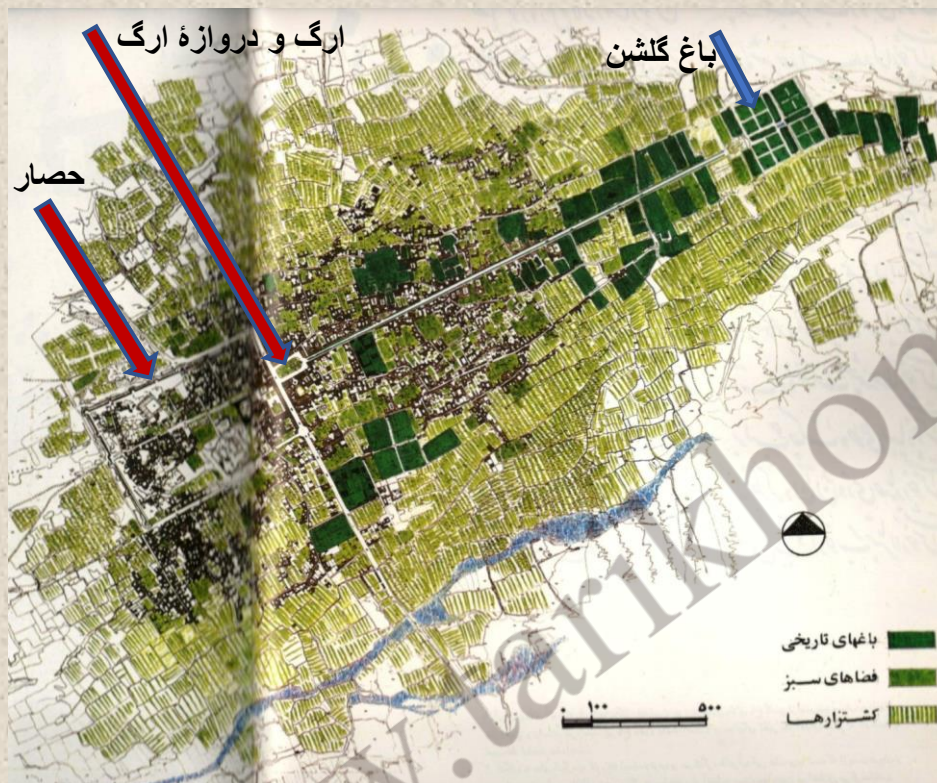
اصفهان نه یک «باغشهر»، آنچنانکه متداول شده بلکه شهری به سان باغ بوده با ماهیتی مغایر ماهیت باغشهر که پدیده‌ای مدرن است.

«شهری به سان باغ» با خیابان «چار باغ» و باغ‌های منظم پیرامون آن در محدوده‌ای که از باغ جهان نما در شمال آغاز و به باغ هزار جریب در جنوب منتهی می‌شده و با منظری که زاینده رود همچون استخر فراخ باغی در آن حضور داشته شکل می‌گیرد و اصفهان صفوی ماهیتی باغ مانند پیدا می‌کند، در مقیاس یک شهر.

این شهر، همچون باغی بزرگ مرکب از باغ‌های متعدد، بیانی از مفهوم «باغ اندر باغ» است.

طبس پهلوی

مرجع نقشه: طبس شهری که بود، یعقوب دانشدوست

در نقشه، هسته تاریخی شهر در غرب و در حصار مستطیلی با دروازه‌ای در شرق، متصل به ارگ مشخص است. پیش از دوره پهلوی شهر با باغ‌ها و مزارع احاطه شده بود، اما بعداً توسعه شهر و حذف حصار، شهری جدید در راستای خیابان قدیمی که مسیر دروازه شهر با باغ حکومتی بوده شکل گرفته است. در این حالت شهر متأخر با وجود باغ‌های متعدد که امروز کمتر موجود هستند، خود بخود و بدون طراحی قبلی، شکل شهری به سان باغ به خود گرفته بود.

باغ حکومتی یا باغ گلشن، در انتهای خیابانی که از ارگ به شمال شرقی کشیده شده و قبلاً مسیر اتصال شهر به باغ بوده در نقشه مشخص شده است. این ارتباط شبیه نمونه سمرقند است. **طبس را به قیاس صورت متأخرش و به غلط، «باغشهر» نامیده‌اند.**

خروج عنصر خیابان از باغ در دوره تیموریان و صفویان

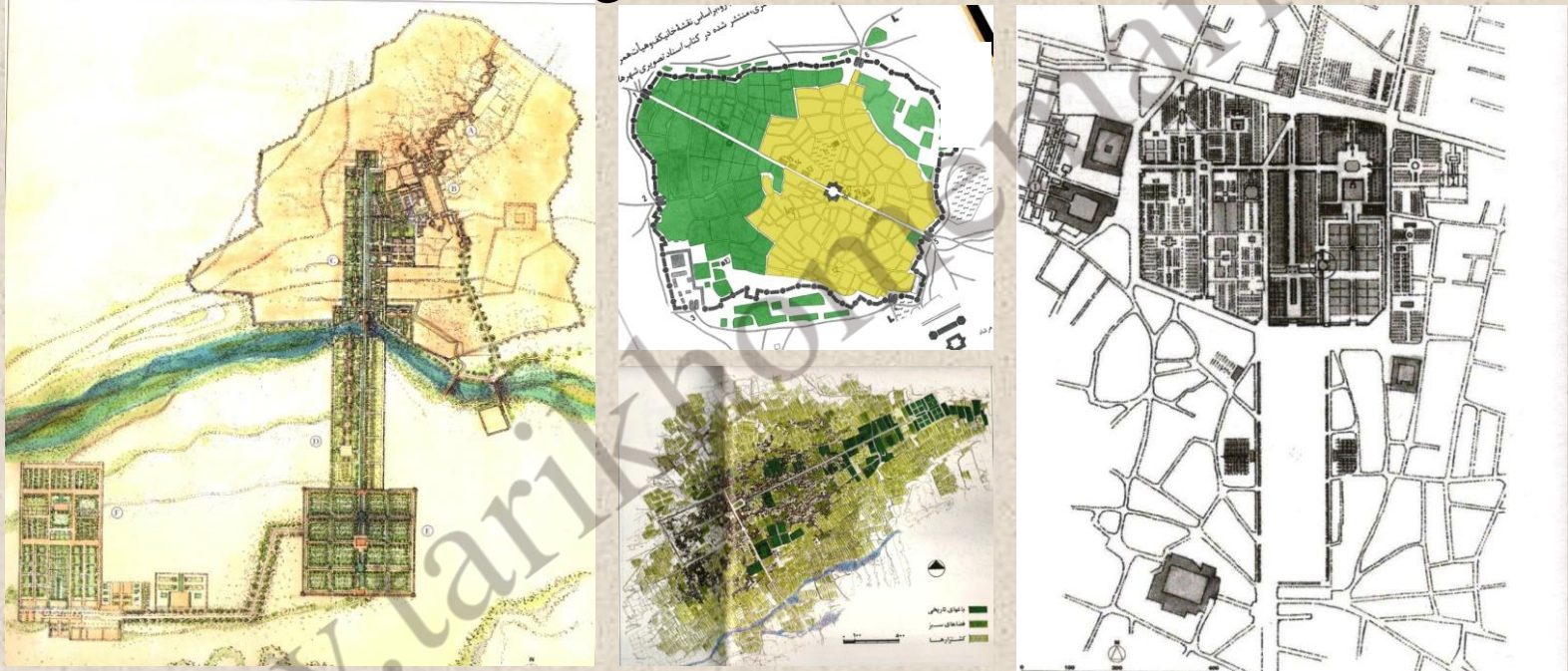
- خیابان قروق در سمرقند (بیرون دروازه شهر)
- محله خیابان در هرات (محله‌ای در جوار شهر که شاید در آغاز در پیرامون یک خیابان پدید آمده)
- خیابان مصلی در شیراز (بیرون از حصار شهر باغ‌های متعدد در دو طرفش از جمله باغ جهان نما)
- خیابان (سپه) در قزوین (در دولتخانه صفوی مقابل باغ عالی قاپو، برخی آن را میدان مقابل کاخ می‌دانند)
- خیابان مشهد (داخل حصار تهماسبی در نظام توسعه شهر به طرف شمال غربی نقش داشته و چون محوری ساختاری دروازه‌های مهم شمال غربی و جنوب شرقی را به حرم متصل می‌کرده است. اما شهرباغی پدید نیاورده و خود صرفاً کیفیتی مشابه خیابان باغ داشته است.)
- * خیابان چارباغ اصفهان (در بافت دولتخانه صفوی در نظام توسعه شهری به سان باغ نقش اصلی را داشته است)

تنها خیابانی که شهری را به سان باغ را ساختار می‌داده، خیابان «چارباغ» اصفهان است.

طیفی از انواع «خیابان» با مفهوم ایرانی آن در چند شهر ایران

لزوما و به دلایل مختلف این شهرها «به سان باغ» و مانند اصفهان نبوده اند

در اصفهان خیابان «چارباغ»، با ماهیت «خیابان» باغ ایرانی ظاهر می شود و استخوانبندی «شهری به سان باغ» را در طرح توسعه شهر شکل می دهد و همچون ستون فقرات شهر عمل می کند. در مشهد «خیابان» عباسی با ماهیت خیابان طراحی شده اما کیفیت فضایی چارباغ اصفهان را ندارد. «خیابان» مشهد، عنصر ساختاری رشد شهر تا آخر دوران قاجار می شود اما نه شهر و نه خیابان همچون اصفهان براساس الگوی باغ طراحی نشده بودند فقط در بالا خیابان که اطرافش پر باغ بوده کما بیش شهر را همچون باغ جلوه می داد. در طبس خیابانی از پیش موجود در بیرون شهر، همانند خیابان قرق در سمرقند تیموری، نقش عنصر ساختاری برای توسعه شهر در دوره پهلوی را پیدا می کند، اما نه شهر و نه خیابان ماهیت طراحی شده «چارباغ» اصفهان را ندارند. در قزوین اصولاً مشخص نیست خیابانی که در دوره پهلوی سامان دهی می شود، در آغاز خیابان بوده یا میدان، به هر حال ماهیت طراحی «چارباغ» اصفهان را نداشته و عنصر ساختاری توسعه شهر و دولتخانه هم نبوده است.

باغ پیش‌آیند شهر

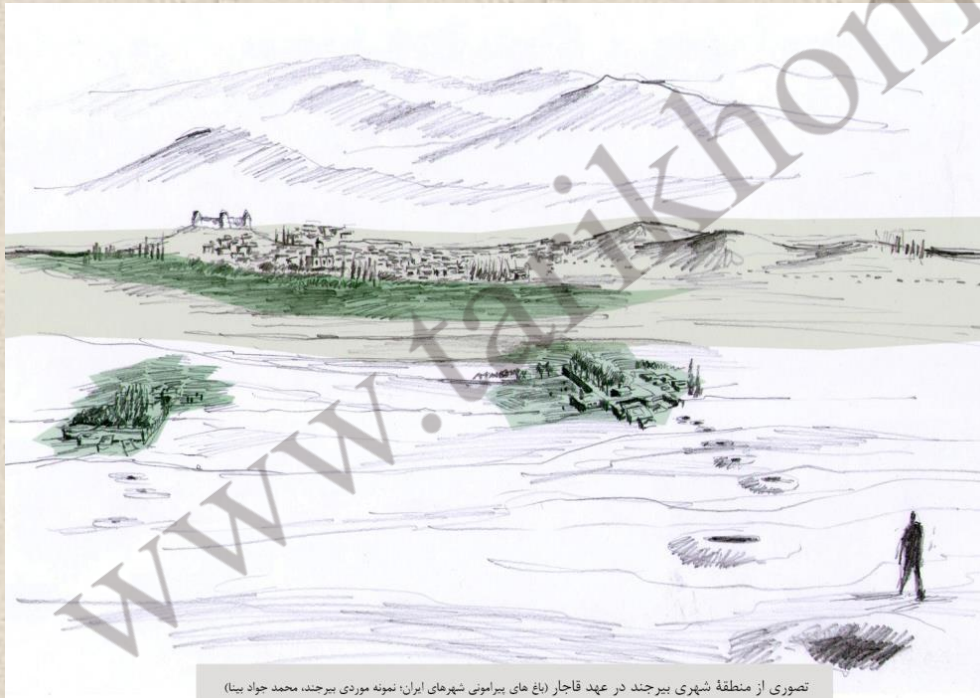
www.tarikhmemari.ir

باغ‌ها و مزارع هم‌توانند زمین‌ساز پیدایه شهر باشند

بیرجند شهری قاجاری - پهلوی

و پیدایش آن در پی احداث باغ‌ها و قنات‌ها.

تصویری از منطقه شهری بیرجند در عهد قاجار (باغ‌های پیرامونی شهرهای ایران؛ نمونه موردی بیرجند، محمد جواد بیبا)

- اصطلاح «باغ، پیش‌آیند شهر» را نخستین بار مرحوم میرفندرسکی در مقاله‌ای مطرح کرد و در کتاب باغ‌های اسلامی پتروچولی و همکاران، مقاله‌ای با این نام موجود است.
- در ایران و در جهان اسلام در مواردی باغ پیش‌آیند یک آبادی اعم از شهر و روستا بوده و قنات پیش‌آیند باغ.
- در مواردی چون بیرجند، تعدد باغ‌های اربابی در یک ناحیه مستعد و برسرراه کاروان‌ها، عامل پیدایش بازار و شهر شده است.
- **بیرجند از این لحاظ یک نمونه مطالعه شده است.**
- **با پیدایش باغ‌هایی در دشت نزدیک قلعه قدیمی، از یک دوره به بعد مرکز جدید شهری منطقه بیرجند پدید می‌آید که در قدیم «خوسف» مرکز شهری آن منطقه بوده است.**

بنیاد رابطه شهر و باغ در ایران

- برخلاف اروپا که روستا و شهر در دو نظام معیشتی مغایر هم بوده‌اند، در ایران روستا و شهر زیستگاه‌های وابسته به هم با زیرساخت کشاورزی بوده و در این نظام، باغ‌سازی حاکمان و اربابان که مالکان و کشاورزان بزرگ بودند، در زندگی شهر و روستا نقش داشته و باغ حلقه ارتباط این دو زیستگاه بوده‌است.
- در ایران به جز باغ‌های اربابی که به صورت منفرد در روستاها ساخته می‌شدند، باغ‌هایی هم در جوار یا داخل شهرها احداث می‌شدند. باغ داخل شهر معمولاً باغ حکومتی بوده‌است.
- باغ‌ها در باغستان‌های جوار شهرها بعضی در چارچوب نظام باغ‌داری و صرفاً به قصد بهره‌وری بوده و بعضی هم‌زمان نقش تفریحی و بهره‌وری و شکل طراحی شده داشته‌اند. این مجموعه باغ یا باغستان هم‌جوار با شهرها، نقش مهمی در تنظیم شرایط محیطی شهر داشته‌اند.
- در مواردی باغ‌های اربابی در محیطی روستایی اما مساعد، همچون نزدیکی به مسیرهای کاروان‌رو و تجاری، پیش‌آیند شهر بوده‌اند. برخی از این باغ‌ها مظهر خانه قنات بوده، (یعنی اول قنات احداث می‌شده و بعد باغ) و یا برعکس، در حالت دوم باغ حد روستا بوده‌است اما همچنان می‌توانسته آغاز شهر باشد.

فهم رابطهء تاریخ باغ و شهر در ایران و طبقه بندی آن

«باغشهر» یک اصطلاح مدرن و ایدهء شهرکی حومه‌ای، برای جذب سرریز جمعیت شهرهای بزرگ عصرانقلاب صنعتی بود که از محیط طبیعی دور شده بودند، ساخت باغشهرها طبق نظریه «هاوارد» در آخر قرن ۱۹ و اوایل قرن بیستم در انگلستان رواج می‌یابد.

نظریه باغشهر مبتنی بر برنامه ریزی اقتصادی و جمعیتی و زیست محیطی بوده است.

شهرهای تاریخی ایران را نه از لحاظ شکل و فرم ظاهری و نه به لحاظ ساختار شهری و اجتماعی - اقتصادی‌شان نمی‌توان با یک نام عاریه که در اروپا هم به صورت ناقص برداشت شده، نامید.

یک طبقه بندی برای نوع رابطه باغ با شهر در ایران

- باغ به مثابه «پیش آیند شهر» (بیرجند قاجاری - پهلوی)
- شهر با «ساختار باغ» یا «شهر به سان باغ» (اصفهان صفوی)
- شهر همچون «باغ اندر باغ» (اصفهان و قزوین صفوی)
- شهر همجوار با باغ (تقریباً همهء شهرهای ایران از کاشان تا مشهد و... تا سمرقند و هرات)

منظرپردازی و باغ سازک در جهان اسلام

باغ سازی ایران

پایان بخش سوم (وابطه باغ باشهر)

www.tarikhomemari.ir

درس تاریخ معماری منظر

۲- منظر پردازی در جهان اسلام

باغ سازی ایران - اسلام (تکمله و جمع بندی)

www.tarikh-memarri.ir

جمع‌بندی و نتیجه‌ها (قدمت یک آرمان)

- قدمت باغ ایرانی به قدمت مردمان ایرانی است. (بسیار پیشتر از هخامنشیان).
- پرسش: آیا مادها در زاگرس باغ‌های مطبق-هرچند ابتدایی- در حد کاشت درختان میوه و باغداری می‌ساخته‌اند.
- طبق اساطیر و بنا بر اسناد تاریخی پادشاهان نقش مهمی در باغ‌سازی ایرانی داشته‌اند.
- خیال باغ ایرانی، تصویری بسیار کهن از یک سرزمین آرمانی و بهشت گونه‌است.
- تعیین بخشیدن به این خیال در سرزمین ایران نیاز به مدیریت و استخراج آب داشته‌است.
- قنات در ایران، منشاء آبادانی بوده است.
- باغ ایرانی، انواع و مراتب و مقیاس و کاربردهای متنوع دارد.
- نمونه‌های متعین از «خیال باغ» ایرانی، با اصول ثابت و شکل‌هایی تابع زمان و مکان در عرصه گسترده‌ای از جغرافیای جهان، در طول تاریخ پدید آمده است.

به این ترتیب باغ‌سازی ایرانی یک سنت جهانی شده است.

جمع‌بندی و نتیجه‌ها (رابطه با طبیعت)

- ایرانیان در تاریخ کهن خود از دوران اساطیری تا دوران تاریخی همواره روحیهٔ زیست موقت در محیط طبیعی را که شاید میراث ساختار ایلی - عشایری کهن و تداوم‌دار ایرانی باشد، حفظ کرده‌اند.
- تاریخ و همهٔ مظاهر فرهنگی و بخصوص ادبیات ما شاهد این است که ایرانی شیفتهٔ گلگشت صحرا و تماشای بهار است:
- (بهار نماد ظهور همهٔ زیبایی‌ها در سرسبزی طبیعت است و ایرانیان با خشکی نسبی سرزمین، محیط ایدئالشان همواره جایی سبز و خرم بوده‌است).
- برای ایرانیان شهرنشین جبران دور شدن از طبیعت، باغ‌سازی و رفتن به باغ، و این امر این جزئی از فرهنگ ایرانی است. همزمان در شهرها، خانه‌ها را هر قدر کوچک، با حیاطی یادآور باغ می‌ساخته‌اند. در معماری خانه، ارتباط فضای بسته با باز و عنصر «نظرگاه» وجهی شاخص دارد.
- در روستاها علاوه بر باغ‌های بزرگ اربابی، شاهد باغ‌های خرد و ساده از آن خرده مالکانی هستیم که با مصالح و معماری ساده اما طرحی متأثر از طرح کلی باغ ایرانی بوده و ساختن نظرگاه مشرف به باغ و خیابانی در راستای نظرگاه و نظمی از آب و گیاه در منظر را رعایت کرده‌اند.

جمع‌بندی و نتیجه‌ها (باغ‌سازان در ایران)

غالب باغ‌های روستاهای کوهستانی، از نوع باغداری و به قصد بهره‌وری و بدون وجوه زیبایی شناختی و طراحی بوده‌اند.

اما در دشت‌ها، مالکان و خرده‌مالکان که بهره‌کشاورزی را از مزرعه‌هاشان می‌برده‌اند باغداری را تبدیل به باغ‌سازی کرده‌اند.

باغ‌سازی اقدامی پرهزینه و نیازمند ثروت و قدرت است، از این رو فاخرترین باغ‌ها را شاهان و امیران و حاکمان ساخته‌اند. اما اربابان که معیشت آن‌ها وابسته به کشاورزی بوده نیز توان ساخت باغ‌های طراحی شده را داشته‌اند و باغ‌های زیبایی را بر اساس چند هدف می‌ساخته‌اند.

باغ‌سازی ایرانی مختص شاهان و منحصر به باغ‌های سلطنتی نبوده، مردم عادی هم اگر توان مالی اندکی داشته‌اند باغ‌سازی کرده‌اند. بنابراین باغ ایرانی، صرفاً محلی تشریفاتی و تفریحی نبوده‌است و از آنجا که باغ ایرانی به داشتن درختان مثمر شناخته می‌شود، در باغ‌های سلطنتی نیز، وجه بهره‌وری از میوه‌ها مطرح بوده‌است.

نهایت این که باغ ایرانی در گذشته دور و طبق اساطیر، وجهی آیینی نیز داشته‌است، پس از آن هم همواره در خیال ایرانی، تصویری از بهشت و آیتی از کمال خلقت خداوند و نماد برکت مال محسوب می‌شده‌است.

جمع‌بندی و نتیجه‌ها (دیدگاه معرفتی و هنر باغ‌سازی)

- رابطه انسان و طبیعت در فرهنگ ایرانی چند وجهی بوده است و در همه حال وجهی معرفتی نیز داشته است:

«برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتری است معرفت کردگار»

موجودیت چند وجهی باغ ایرانی را از معیشتی تا تفریحی و تا معرفتی می‌توان بررسی کرد:

نقش وجه معرفتی باغ ایرانی با مفهوم باغ تصویری از بهشت در زیبایی‌شناسی آن

این مفهوم همه جا و همه وقت، پنهان و آشکار حضور داشته است. صورت کمال یافته آن در وجه زیباشناختی باغ‌های سلطنتی ظاهر شده و به ترتیب در دیگر باغ‌سازی‌ها: حکومتی، اربابی، خرده مالکی و... نیز حضور دارد.

باغ ایرانی در مقیاس‌های مختلف همچنان حاوی این معنا است: باغ، خانه-باغ، حیاط و شار-باغ (شهر با ساختار باغ)

و در انواع کاربردی مانند: قلعه-باغ، باغ-مزار، باغ-مدرسه و... نیز همین معنا را می‌توان یافت.

جمع‌بندی و نتیجه‌ها (نسبت باغ و شهر)

- همنشینی باغ با شهر در ایران جنبه عام و تاریخی و حتی معنایی داشته و در دوران تاریخی امری استثنایی مختص برخی شهرها نبوده است.
- باغ به مثابه پیش‌آیند شهر امری معنادار در اقلیم و معیشت ایرانی بوده است. (در سایر تمدن‌ها این معنا را که ناشی از ارتباط باغ‌سازی ایرانی با امر آبادانی و معیشت کشاورزی است، سراغ نداریم)
- تنها شهر ایرانی با صورت و معنای «شهر باساختار باغ» در ایران دوره اسلامی، اصفهان صفوی است که همزمان شهری است با ویژگی «باغ اندر باغ» یا شهری است «به سان باغ». این الگوی نادر، یادآور نمونه‌های باستانی و اساطیری است که «شهر» با میدان و ایوان و کاخ و پر از باغ توصیف می‌شود و پایتخت‌های شاهان ایرانی چنین صورتی داشته‌اند. (نک: شاهنامه)

جمع‌بندی و نتیجه‌ها (کهن الگوی باغ ایرانی یک مفهوم یا یک شکل؟)

در باغ‌سازی ایران «چهارباغ» یا «چارباغ» اشاره به باغی کامل و غالباً نام باغ‌های سلطنتی بوده‌است. به این ترتیب «چارباغ» یک مفهوم است به نشانه کمال باغ و نه شکلی لزوماً چهاربخشی.

بنا بر شرح عبدی بیک از باغ سعادت آباد قزوین، یک باغ بواسطه کمال طرحش می‌تواند چهارباغ نامیده شود ولی لزوماً چهاربخشی نباشد.

باغ چهاربخشی فقط یکی از انواع الگوهای شکلی باغ ایرانی است. تنوع شکلی در باغ ایرانی در عرصه ایران و جهان اسلام زیاد، اما همه مبتنی بر یک زیرساخت فرمال ثابت هستند که بر اساس محور آب و در صورت عنصر «خیابان» پدیدآمده‌است.

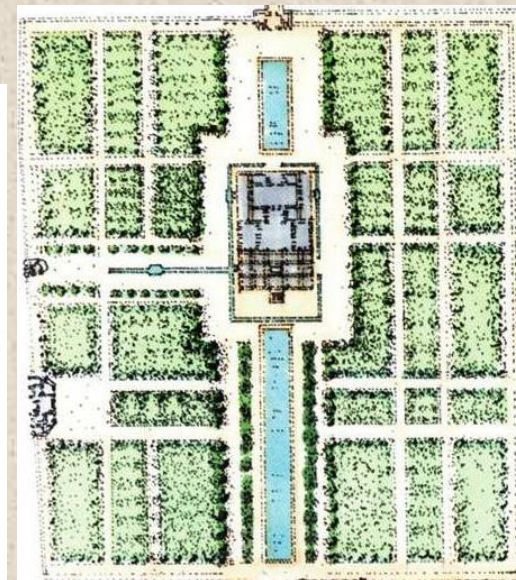
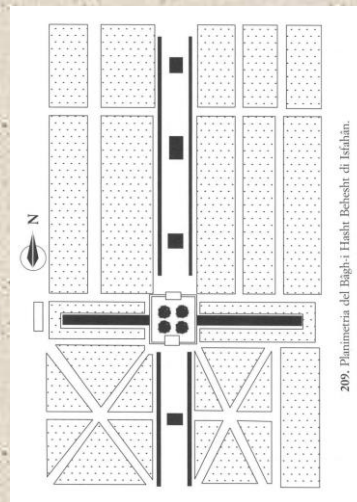
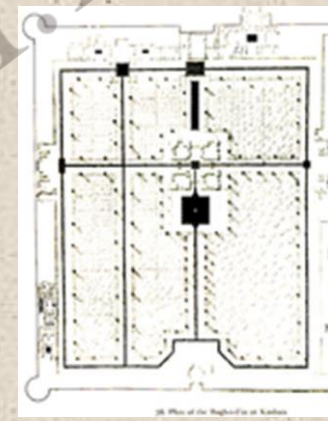
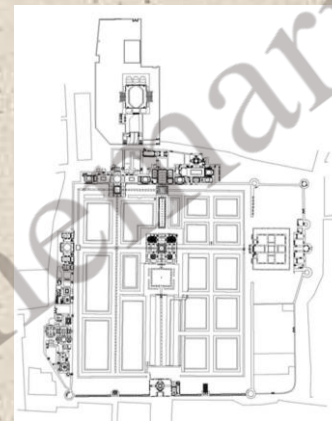
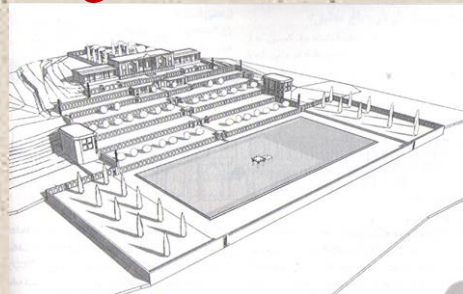
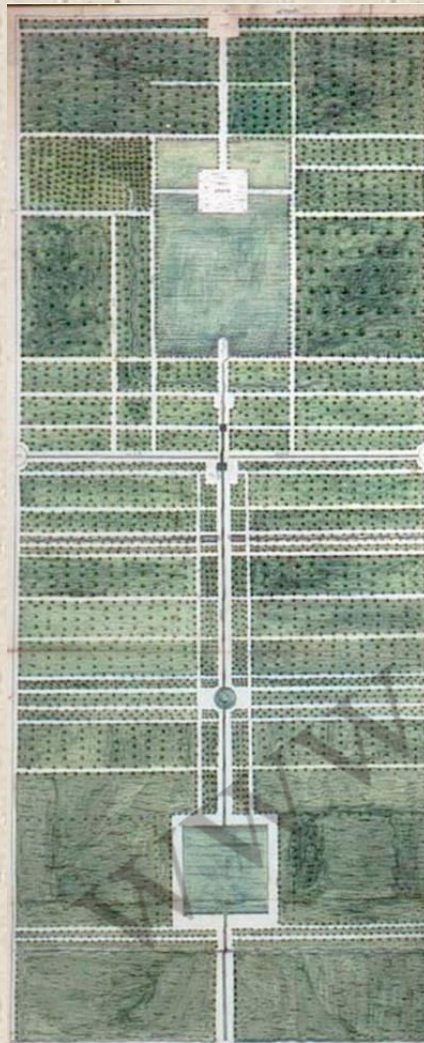
از دوره تیموری به بعد اصطلاح چهارباغ یا «چارباغ» رواج پیدا می‌کند و عمدتاً صفت یا نام باغ‌های شاهی بوده‌است.

به این ترتیب هر باغ چهاربخشی لزوماً چهارباغ نیست، و کهن الگوی باغ ایرانی مفهوم بهشت و یک سرزمین آرمانی است و نه صرفاً شکلی بر گرفته از مفهوم ظاهری چهار نهر بهشتی.

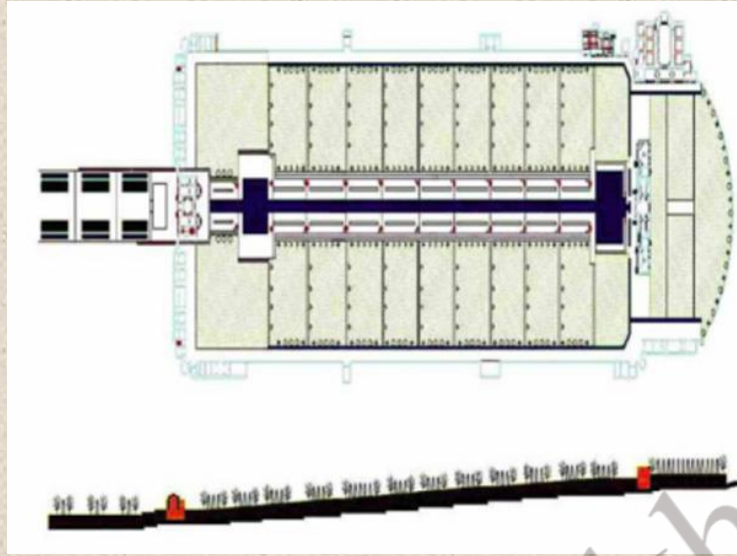
باغ ایرانی دارای بنیادی مفهومی و زیرساخت طراحی‌شده واحد اما در جزئیات طرح و نقشه دارای تنوع است.

نمونه‌هایی از تنوع نقشه باغ‌های ایرانی - اسلامی که لزوماً مبتنی بر الگوی چهاربخشی نیستند اما مبتنی بر یک زیرساخت واحد که محور آب و تماشایی و منظر اصلی باغ یا «خیابان» است، هستند.

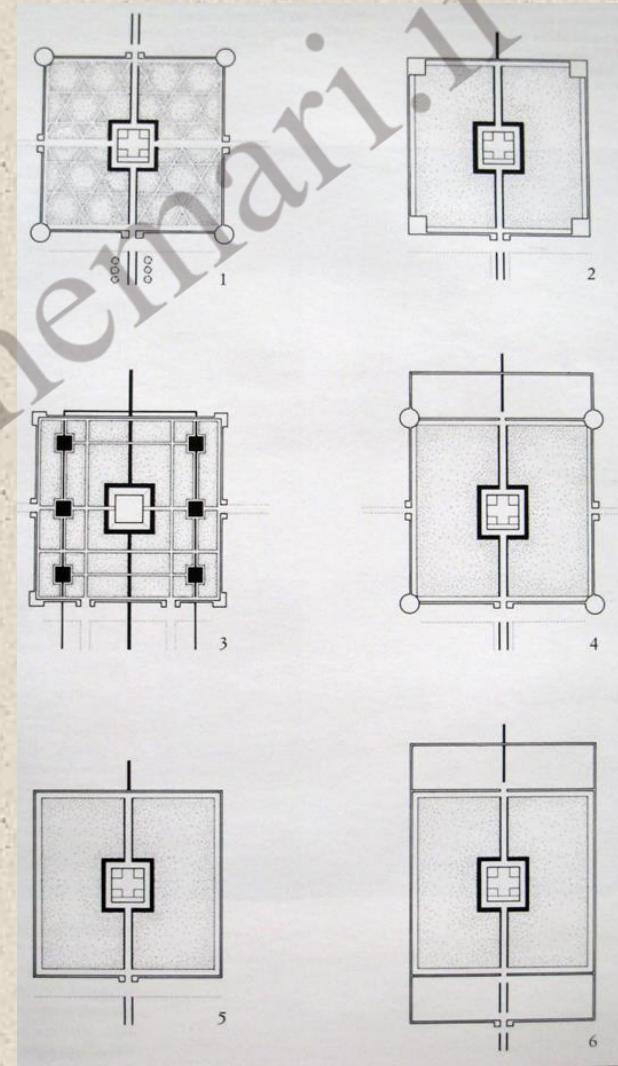
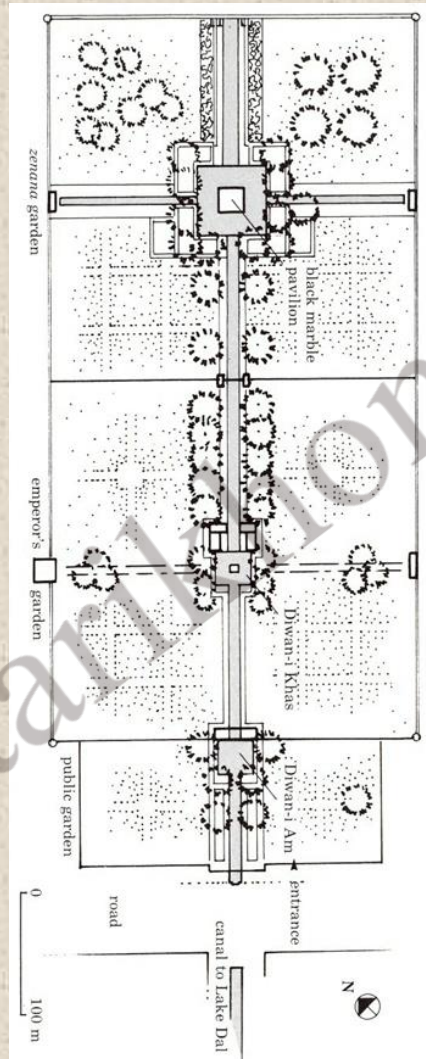
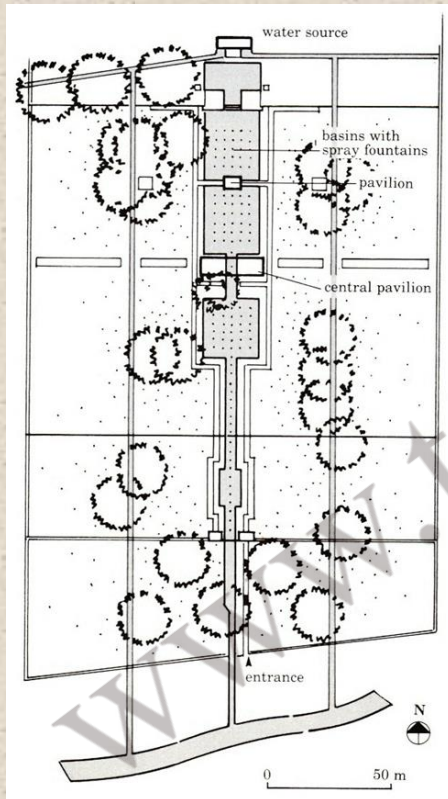
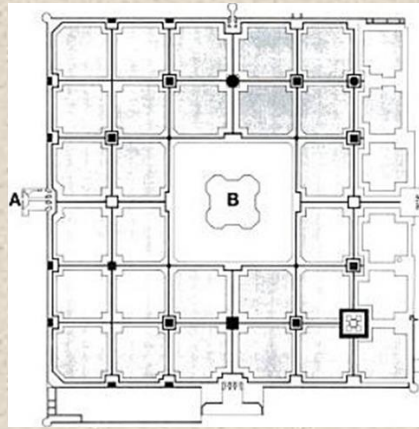

تصاویر و نقشه‌ها از تنوع طرح هندسه باغ ایرانی

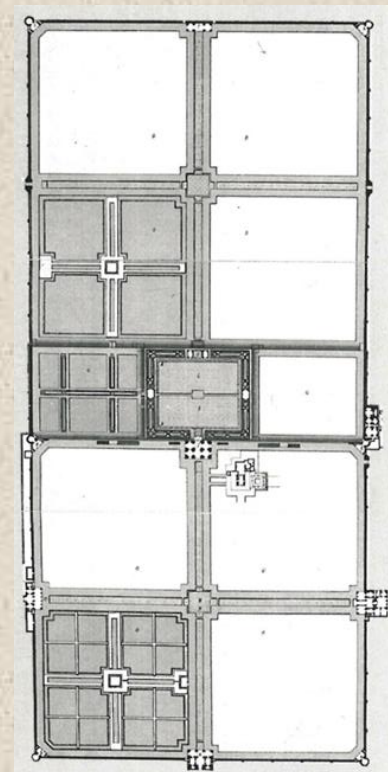
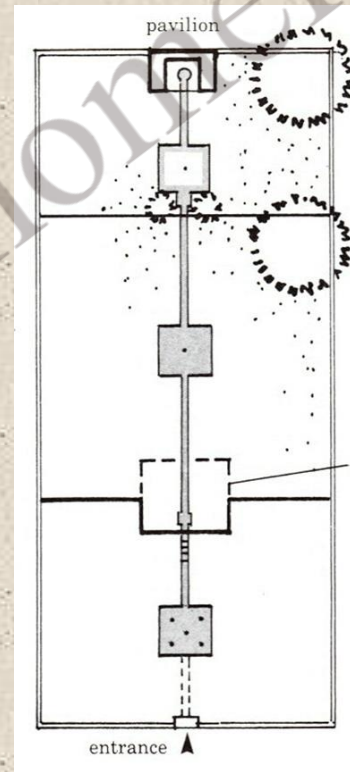
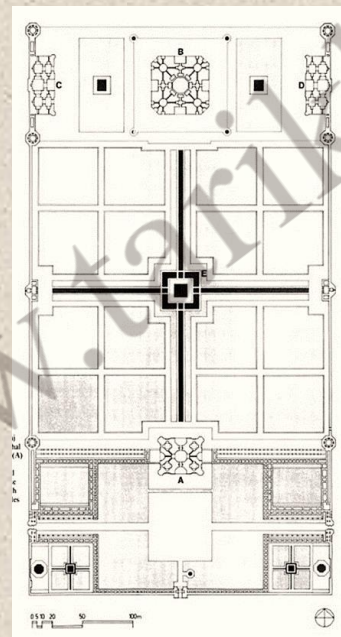
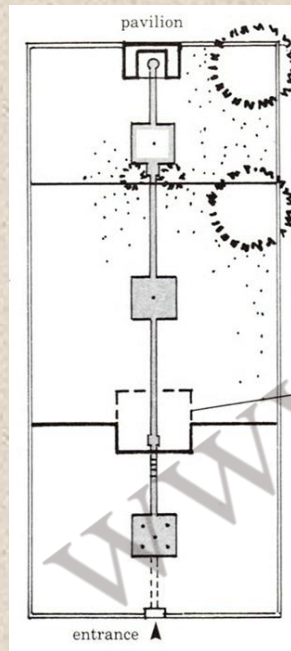
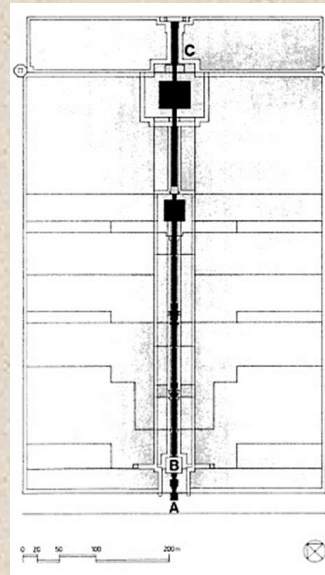
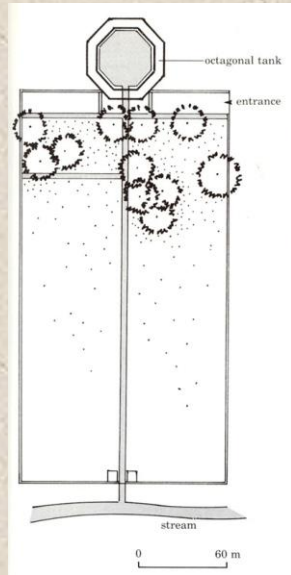

زیرساخت بنیادین باغ‌های مغول هندی (براساس پتروچولی) و رد پای زیرساخت باغ ایرانی در آنها

نقش زیرساخت طرح باغ بر اساس محور آب در نقشه باغهای مغولی هند.

منظرپردازی و باغ سازک در جهان اسلام

باغ سازی ایران

پایان بخش سوم

www.tarikhomemari.ir